

de trabajo; en 2001 la docta casa le concedió el Premio Nieto López. Fue también académico correspondiente de la Academia Porteña del Lunfardo de Buenos Aires, de las Academias de la Lengua de Perú, Chile, Bolivia, Colombia, El Salvador, de la Academia de Ciencias de Santo Domingo, de la Academia Norteamericana de la Lengua Española (Nueva York) y Profesor honorario de la Universidad Católica de Santiago de los Caballeros (República Dominicana). Fue distinguido en Alemania con la Cruz Federal al Mérito y con la Real Orden de Isabel la Católica en España.

Su convencimiento de que los idiomas son el camino para conquistar el mundo en un sentido intelectual se convirtió en auténtica voluntad de estilo. Desde su más temprana juventud sintió de forma natural el impulso para investigar e iluminar lenguas y culturas diferentes a la propia, llevándolo a la práctica y promoviéndolo activamente a lo largo de su vida. A todo ello coadyuvaba grandemente su carácter dinámico, oportunamente dispuesto a referir anécdotas interesantes o a prestar atención a las que contaban los demás, así como a participar en cuantas reuniones o actividades de carácter científico era requerido o a las que le era dado asistir. Solía contar, como ejemplo entre otros muchos de su vivo interés por la vida universitaria española, el entusiasmo con el que presencié la oposición completa que Luis Michelena-Koldo Mitxelena tuvo que afrontar para ocupar la cátedra de Lingüística indoeuropea de la Universidad de Salamanca en 1968, celebrada en Madrid como todas las de entonces, y destacaba con admiración la resistencia del opositor a la dura circunstancia brillantemente superada.

Sus dos amores académicos fueron España y América. España desde su juventud, a la que volvía siempre que encontraba ocasión, y en la que terminó instalándose para pasar los últimos inviernos de su vida; en verano, Marina y él recalaban en Augsburg, en una nueva casa en cuyo jardín habían dispuesto una cabaña con todo el material lexicográfico necesario en su interior (en papel, pues no alcanzó a beneficiarse de las ventajas que las nuevas herramientas informáticas le habrían podido proporcionar), donde se encerraba largas horas a trabajar en sus diccionarios y artículos. En España se acercaba con frecuencia a la Universidad de Alicante, pues contaba allí con la amistad de estudiosos de la lexicografía como Dolores Azorín o Félix Rodríguez. En ambos países trabajó hasta el final alternando serios problemas de salud con etapas de asombrosa recuperación, y puede decirse que tuvo un ocaso realmente fructífero mientras, al actualizar sus memorias contemplando desde su casa alicantina el Mediterráneo azul en todo su esplendor, añoraba intensamente volver a su tierra natal. Como así fue, y en el panteón familiar, muniquéis como él mismo, descansa en justa paz.

M. Teresa ECHENIQUE ELIZONDO
Universitat de València

RAFAEL L. NINYOLÉS
(València, 1943-2019)

El 25 d'octubre de 2019 ens deixava, a la mateixa ciutat que l'havia vist nàixer, Rafael Lluís Ninyolés Monllor. Les paraules del President de la Generalitat Valenciana, Ximo Puig, en aquell moment eren un indicatiu clar de la mesura dels seus mèrits: «Ens deixa el pare de la sociolingüística valenciana però el seu compromís i empremta en la recuperació i l'ús social de la nostra llengua quedarà per sempre. Gràcies pel teu treball, imprescindible per a tots. Descansa en Pau, Rafael Ninyolés». Efectivament, el President feia paleses dues línies en la contribució de Ninyolés: [haver estat] «pare de la sociolingüística valenciana» i [haver mantingut un] «compromís [...] en la recuperació [...] de la nostra llengua»; és a dir, el nostre home va ser un científic que va fer escola

en la seua disciplina i, també, fou una persona compromesa amb la seua comunitat lingüística. Ara bé, com va destacar l'acadèmic Eduard Mira, en la *laudatio* que va dedicar a Ninyoles arran del lliurament de la Medalla de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua en 2018, un any abans del seu traspàs, «Els mèrits del professor Ninyoles són ben coneguts entre sociòlegs, psicòlegs socials, lingüistes o politòlegs i, m'atreviria a dir, per qualsevol persona interessada en la sociologia de les llengües amb especial referència al nostre àmbit lingüístic i a l'Estat espanyol tot al llarg de la segona meitat del segle xx i el que ja portem del XXI». Per tant, estem davant d'un sociolingüista de referència no sols als Països Catalans (al costat de figures com Lluís V. Aracil o Francesc Vallverdú) sinó també a Espanya, especialment a Galícia, on la semblança amb el cas valencià ha dut a la traducció al gallec d'algunes de les seues obres principals.

Rafael Ninyoles va venir al món al si d'una família de la burgesia valenciana del Cap i Casal, en la Gran Via Marquès del Túria (l'Eixample), un fet que a València significava criar-se com a castellanoparlant. Tanmateix, el fet de sentir els avis paterns parlar-se entre ells en català; els lligams familiars amb Alcoi, d'on procedia la mare, i els estius passats a Xàbia (la Marina Alta), l'ajudaren a reactivar el “català adormit” que portaven per genètica els de la seua classe social urbana. Amb aquest bagatge, el jove Rafael Lluís ingressa al col·legi de Sant Josep, dels jesuïtes de la capital, on cursa l'educació secundària i té l'oportunitat de fer créixer la seua llengua adormida gràcies a companys com Lluís Aracil, Eliseu Climent, Alfons Cucó o Eduard Mira, que, amb ell, constituïran anys a venir l'avantguarda intel·lectual valenciana en la lluita per la normalització del català. Segurament, també influïrien en la conscienciació lingüística d'aquest “grup dels jesuïtes”, com l'anomena Mira, els interns del col·legi que venien de comarques (p. ex. Climent); també el fet que entre els religiosos abundaren els catalans, que usaven informalment la seua llengua, i el tipus d'educació humanista que rebien, superposada a les limitacions ideològiques que imposava la dictadura de Franco. L'episodi següent en la història sociolingüística d'un Ninyoles ja adult —a pesar d'haver format parella amb una dona de la seua mateixa classe i llengua primera— és el de la *revernacularització*¹ de la seua llengua ancestral a través de la pròpia descendència, pujada en català. Tota aquesta experiència lingüística vital constituirà la base que alimentarà la teoria sociològica que anirà adquirint.

Rafael Ninyoles havia cursat la carrera de Dret a la Universitat de Salamanca —potser per consell familiar—, però tot d'una va reconduir la seua dedicació cap a la sociologia per a acabar doctorant-se a la Universitat de València amb la tesi «Sociologia de les ciutats valencianes», una anàlisi comparativa de les estructures socials de les quatre majors urbs del territori valencià: València, Alacant, Elx i Castelló de la Plana. Professionalment, exerceix, des de 1971, com a professor de sociologia —successivament— a les universitats de València i Alacant; tanmateix la seua dedicació laboral preferent serà la de sociòleg, primer a la Diputació de València, i després, fins la seua jubilació, a la Generalitat Valenciana. Aquesta darrera ha estat la tasca des de la qual ha contribuït més al coneixement sociolingüístic del País Valencià, ja que ha dirigit el Servei d'Investigació i Estudis Sociolingüístics (SIES), organisme responsable de les enquestes sociolingüístiques valencianes des de 1985. Això no obstant, Ninyoles ha estat més conegut —i reconegut— per la seua obra publicada, mitjançant la qual ha reformulat conceptes com els de *conflicte lingüístic*, *prejudici* (lingüístic), *bilingüisme* i *diglòssia*, *substitució* i *normalització* (lingüístiques) o *autoodi*;² alguns d'aquests s'han originat al si de la mateixa sociolingüística autòctona, com els de *conflicte lingüístic* o *normalització*, que devem a Lluís Aracil,³ altres són provinents de la sociologia

1. «La transmissió familiar en les llengües recessives i la revernacularització», *Caplletra*, núm. 53 (Tardor de 2012, monogràfic coordinat per Brauli Montoya i Antoni Mas, p. 107-231).

2. El terme *reformular* és el que va usar el mateix Ninyoles quan li atribuïren la introducció de conceptes com aquests en una entrevista (*Escola Catalana*, juny 2001, núm. 381, p. 37).

3. Vegeu *Conflit lingüístic et normalisation lingüístic dans l'Europe nouvelle* (1965), recollit i traduït al

nord-americana, com el d'*autoodi*, i altres, dins aquesta mateixa tradició, hem d'atribuir-los al mestre, també traspassat, de la sociologia del llenguatge, Joshua A. Fishman.

El punt de partida de la bibliografia de Ninyoles és *Conflicte lingüístic valencià* (1969), el més popular i reeditat dels seus llibres. En aquest rànquing segueix *Idioma i prejudici* (1971). Tots dos han estat divulgats àmpliament entre la ciutadania valenciana que ha passat per cursos de català per a adults durant els anys 70 i 80 del segle xx; a voltes, l'excessiva divulgació ha portat a estriar alguns conceptes, com ara el de diglòssia (sovint articulat *disglòssia*, altres voltes confós com una mena de *dislèxia* o defecte de la parla, etc). Però la difusió d'aquests dos llibres no ha quedat cenyida al domini lingüístic català ja que han estat traduïts —i condensats en un sol volum— al castellà (*Idioma y poder social*, 1972) i al francès (*Langage et pouvoir social*, 1975). Igualment en castellà és l'article «Sustitución lingüística, diglosia y conflicto» (dins *Estructura social al País Valencià*, 1982),⁴ que sintetitza la temàtica d'aquest primer nucli de treballs: l'establiment d'una periodització de la penetració social del castellà al País Valencià a partir del segle XVI i la divulgació de conceptes com el d'*idealització compensatòria*, proposat primerament per Aracil⁵ i aplicat després pels historiadors de la llengua catalana.⁶

Un altre nucli de treballs ve constituït pels dedicats a la planificació lingüística. *Estructura social y política lingüística* (1975) és el primer d'aquests, traduït catorze anys més tard al català com a prova de la seua vigència (*Estructura social i política lingüística*, 1989). Els dos treballs següents d'aquesta sèrie van adreçats a la construcció d'una política lingüística espanyola: *Bases per a una política lingüística democràtica a l'Estat espanyol* (1976) i *Cuatro idiomas para un Estado* (1977). Ninyoles planteja la dicotomia entre aplicar el dret de territorialitat i el de personalitat dins l'estatus d'oficialitat; és a dir, si la llengua oficial s'ha de cenyir a un territori concret dins d'un estat o si és un dret que pertany a la persona, estiga on estiga dins de l'estat en qüestió. Més avant, en *Madre España* (1979), analitza el nacionalisme espanyol exclouent que frena la constitució d'un autèntic estat lingüísticament democràtic.

I un tercer nucli de treballs és el de sociologia pura, seguint l'estela de la seua tesi: *El País Valencià a l'eix mediterrani* (1992), *Informe sociològic de les Comarques Centrals Valencianes* (1994) o *Sociologia de la ciutat de València* (1996). Aquests treballs tenen com a nexa d'unió la vertebració del País Valencià, en sí mateix (a través de les anomenades Comarques Centrals o del Cap i Casal), i, a un nivell superior, amb Catalunya ("eix mediterrani"), fet que converteix Ninyoles en un dels primers a reivindicar el corredor mediterrani a partir de la constatació que no solament hi ha en comú cultura, llengua i història, sinó l'economia i l'ordenació del territori. La llengua no és l'objecte d'estudi però Ninyoles deixa clar que la consciència unitària de comunitat és fonamental per a la supervivència del català.

Però el nostre home ha estat també un investigador que ha sabut constituir i dirigir equips d'investigació. Com a prova d'aquesta tasca de coordinació, podem destacar els volums editats per ell *Estructura social al País Valencià* (1982), una anàlisi sociològica capdavantera de la societat valenciana que assenta les bases dels estudis posteriors, i *La societat valenciana: estructura social i institucional* (2000), on es fa una dissecció de la situació del moment, des de l'estructura demogràfica fins la qüestió nacional passant per àmbits com la sanitat, les institucions polítiques o el consum. Així mateix, tornant a la sociolingüística, hem de ressaltar totes les enquestes que ha coordinat

seu llibre *Papers de sociolingüística* (Barcelona, Edicions de la Magrana, 1982, p. 23-38).

4. Vegeu més avall la referència a aquesta obra.

5. Publicat originàriament en anglès (1966) i recopilat després (1982) al volum *Papers de sociolingüística* sota el títol «El bilingüisme com a mite» (p. 39-57).

6. Vegeu, per exemple, la *Història de la llengua catalana* de Ferrando i Nicolás (UOC / Pòrtic, Barcelona, 2011, p. 212-214), encara que els seus autors semblen assignar l'origen del concepte a un altre autor.

des del seu càrrec com a director del SIES —actualment Servei d'Estudis i Planificació de la Direcció General de Política Lingüística i Gestió del Multilingüisme de la Generalitat Valenciana (<<http://www.ceice.gva.es/va/web/dgplgm/enquestes>>). Fins a 2015, que és la data de la darrera enquesta publicada,⁷ se'n compten set de generals per a tot el País Valencià, sis a les quatre principals ciutats valencianes (València, Alacant, Elx i Castelló de la Plana), una als ajuntaments de l'àrea metropolitana de València i altres nou sobre la llengua en diferents sectors (el financer, el comercial, l'empresarial, el terciari avançat, el de l'administració autonòmica, el de l'administració local, el de la ràdio, el de la senyalització de les vies públiques i els serveis de transport i el de les grans superfícies comercials). Cal dir que aquesta relació d'enquestes podria haver estat encara més abundant si durant el decenni transcorregut entre 1995 i 2005 no s'hagueren paratitzat, moment d'impàs que aprofità Ninyoles per a recopilar no sols les enquestes realitzades pel SIES (1985-1995) sinó també els censos lingüístics de l'Institut Nacional d'Estadística (1986-2001) i oferir un ben valuós estudi de conjunt: *Coneixement i ús social del valencià* (Generalitat Valenciana 2004).⁸

Els darrers anys de la seua existència, i com a fruit d'una vida de treball científic per la sociologia, la sociolingüística i el català al País Valencià, Ninyoles ha rebut el reconeixement de la societat valenciana. En 2017 (18 de novembre), Escola Valenciana li concedia el Premi Josep Vicent Garcia a la trajectòria individual; en 2018 la Jornada de Sociolingüística d'Alcoi, en la qual havia participat en tres edicions diferents (1993, 2000 i 2008),⁹ li va retre un homenatge amb ocasió de la XXXIII Jornada (24 de març), i el mateix any (16 novembre), com hem vist més amunt, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, li feia lliurament de la seua Medalla. Finalment, el mateix any del seu traspàs però uns mesos abans (juny de 2019), la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana l'honorava posant el seu nom a una col·lecció de llibres de sociolingüística que porta ja (2020) quatre números editats: (1) *Impacte i valor econòmic del valencià*, de l'Institut Valencià d'Investigacions Econòmiques; (2) *La igualtat de les llengües en l'Administració: un problema per resoldre*, de Vicenta Tasa i Anselm Bodoque (de la Universitat de València); (3) *L'ús de les llengües en la comunicació telemàtica de l'Administració local*, de Lluís Català i Clemente Penalva (de la Universitat d'Alacant); i (4) *Situació del valencià i alternatives 2017*, de Toni Marqués (consultor d'un gabinet d'estudis de mercat i opinió). Esperem que noms com els que estan darrere de l'autoria d'aquests llibres, dos especialistes en dret lingüístic (Vicenta Tasa i Anselm Bodoque) i tres sociòlegs (Lluís Català, Clemente Penalva i Toni Marqués), que representen les dues disciplines que van caracteritzar la vida acadèmica de Rafael Ninyoles (el dret i la sociologia), personifiquen el que pot ser el futur de la recerca sociolingüística a casa nostra.

Brauli MONTROYA ABAT
Universitat d'Alacant
Institut d'Estudis Catalans

7. Ens consta que, malgrat que ja estava jubilat ja en 2015, continuava acudint a les reunions de coordinació de les enquestes a la seu de la Conselleria.

8. El PP va entrar a governar la Generalitat Valenciana el 1995, quan s'acabava de fer la darrera enquesta general, i, encara que va seguir en el govern fins a 2015, el fet que el 2004, a banda de l'estudi referit de Ninyoles, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua publicara una enquesta pròpia que pretenia cobrir el buit, va fer reaccionar els dirigents de la Conselleria de Cultura, Educació i Esport, que van reprendre la sèrie interrompuda el 1995 i van autoritzar Ninyoles a dur a terme les enquestes de 2005 i el 2010. Vegeu també «La situació social del català al País Valencià en el trànsit dels segles xx al XXI». (*Zeitschrift für Katalanistik* 24, 2011, p. 293-316, d'Antoni Mas i Brauli Montoya).

9. Les tres intervencions van tenir com a títols «Línies de futur de la situació lingüística» (1993), «Conflicte lingüístic i ideologia» (2000) i «La Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià. Estat de la qüestió» (2008).